

ФОРМУВАННЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ: ДЕМОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ

Розглянуто демографічні аспекти відтворення населення та його трудового потенціалу. Досліджено основні чинники, що визначають процес формування трудового потенціалу. Визначено основні напрями та оцінено перспективи демовідтворювальних процесів в Тернопільській області.

Ключові слова: трудовий потенціал, демографічні аспекти трудового потенціалу, відтворення населення, деморозвиток.

The demographic aspects of recreation of population are considered and him labour potential. Investigational basic factors which determine the process of forming of labour potential. Certainly basic directions and the prospects of demodevelopments processes are appraised in the Ternopil region.

Keywords: labour potential, demographic aspects of labour potential, recreation of population, demodevelopment.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Демографічна ситуація в Україні та в Тернопільській області зокрема привертає увагу науковців через свій негативний вплив на суспільний розвиток, у т. ч. на розвиток трудових ресурсів країни. Процес старіння населення збільшує тиск на працездатну частину суспільства та вимагає невідкладних заходів з боку держави. Демографічна криза в Україні потребує ґрунтовного наукового дослідження, у т.ч. з метою визначення її впливу на трудовий потенціал.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Демовідтворювальні процеси в Україні служать об'єктом дослідження багатьох вчених вже багато десятиріч. Нині особливої уваги заслуговують праці науковців київської, донецької та львівської економічних шкіл: М. Долішнього, С. Злупка, Е. Лібанової, О. Мельника, С. Новикової, С.Петрової, С. Пирожкова, С. Писаренко, О. Позняка, М. Птухи, М. Романюка, В. Стешенко, Л. Шаульської та інших, у яких здійснено значний внесок у теорію деморозвитку та трудового потенціалу. Проблемам демографічних аспектів формування трудових ресурсів Тернопільської області приділена значна увага місцевих органів влади, Головного управління статистики та науковців.

Однак треба зазначити, що проблеми впливу природного відтворення населення на формування трудового потенціалу на регіональному рівні залишаються досі недостатньо дослідженими. З урахуванням цього збільшена увага до економічних досліджень різних аспектів демовідтворювальних процесів. Таке вивчення необхідне для встановлення основних напрямків комплексного соціально-економічного розвитку регіону, що утворюють підвалини для здійснення управлінських рішень.

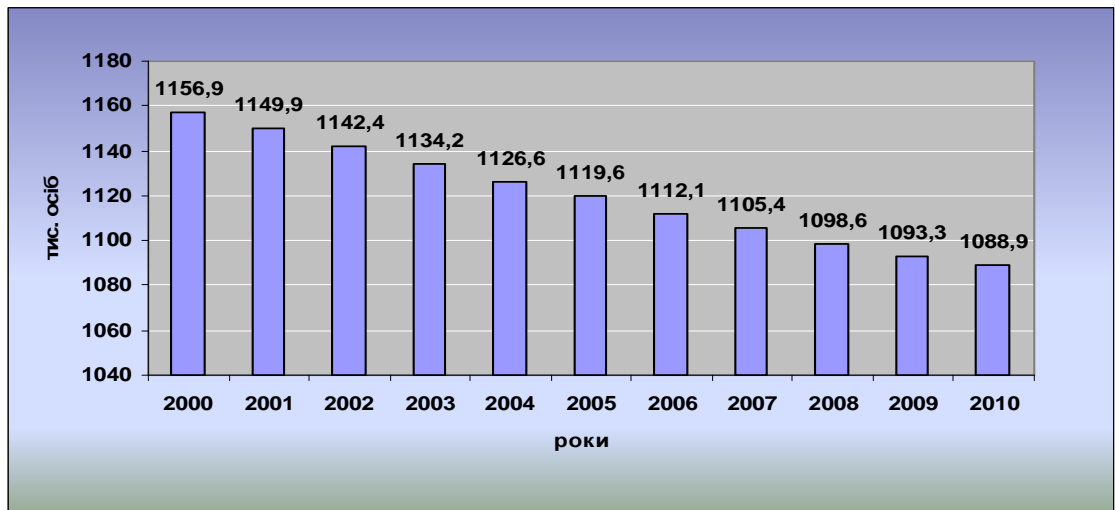
Мета роботи полягає в обґрунтуванні закономірностей демографічних процесів в Тернопільській області з позиції їх впливу на розвиток трудових ресурсів потенціалу, розробленні практичних рекомендацій щодо перспектив та шляхів покращення демографічної ситуації.

Виклад матеріалу дослідження. Чисельність населення регіону постійно зазнавала і зазнає змін під впливом як природних, так і соціально-економічних умов. Зміну цієї чисельності та сучасний стан населення області характеризує демографічна ситуація.

Чисельність населення Тернопільської області зменшувалася починаючи з 1994 р. (в цілому по Україні – з 1993 р.). Щорічно область втрачала від 2,3 тис. осіб у 1995 р. (найменше) до 8,6 тис. осіб у 2001 р. (найбільше). За роки незалежності чисельність населення області зменшувалася на 91,4 тис. осіб.

Позитивним чинником все ж є те, що кількість населення області впродовж чотирьох останніх років зменшується повільнішими темпами.

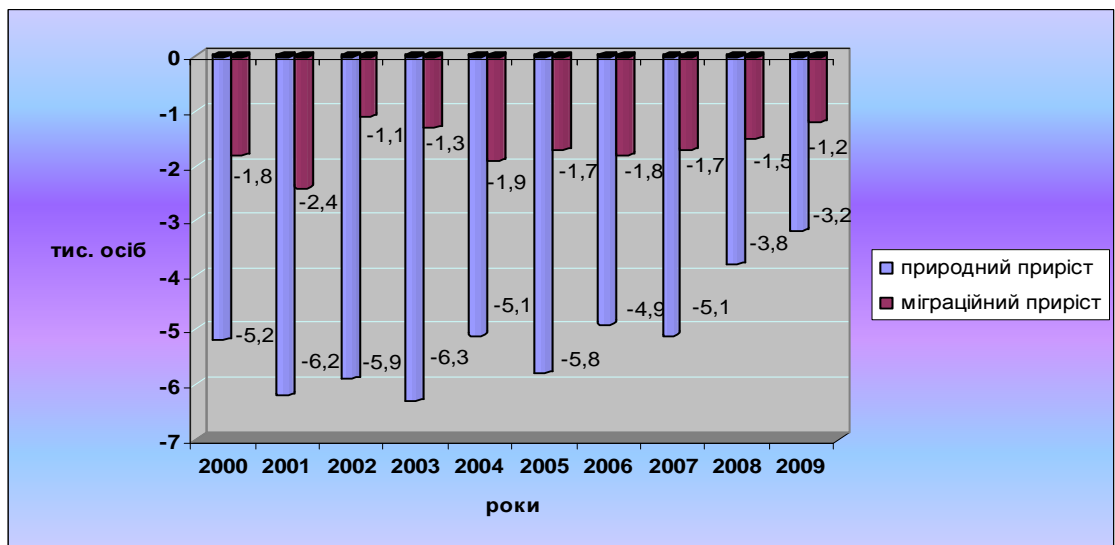
Динаміка чисельності наявного населення області з 2000 р. відображена на рисунку 1.

Рис. 1. Динаміка чисельності наявного населення (на 1 січня) [2]

В області чисельність населення змінювалася за рахунок природного та міграційного рухів. До кінця 1980-х років вирішальну роль у формуванні змін чисельності населення відіграв природний приріст, тоді як роль міграцій була незначною, з 1990 по 1993 р. вплив міграційних процесів став вирішальним, а вже з 1994 р. зменшення чисельності було зумовлено як природним, так і міграційним скороченням.

Вплив природного та міграційного руху на формування чисельності населення області з 1990 р. відображено на рисунку 2.

Рис. 2. Динаміка формування змін чисельності населення [2]

Упродовж 2009 р. чисельність наявного населення області зменшилася на 4467 осіб і на 1 січня 2010 р. становила 1088,9 тис. осіб. Інтенсивність скорочення населення в 2009 р. знизилася порівняно з 2008 р. і дорівнювала 4,1 особи на 1000 осіб наявного населення.

Загальне скорочення населення області в 2009 р. відбулося як за рахунок природного – 3248 осіб, так і міграційного скорочення – 1219 осіб.

Зменшення кількості жителів у 2009 р. було зареєстровано в 16 районах області (від 0,4 особи на 1000 наявного населення в Бучацькому до 12,1 у Лановецькому районах). Лише в м. Тернополі та в Тернопільському районі зареєстровано зростання чисельності населення (відповідно 1,3 та 4,4 особи на 1000 наявного населення).

Головний чинник формування чисельності населення – природне скорочення населення – спостерігалось в усіх районах області за винятком Бучацького району та

м. Тернополя, де в 2009 р. було зареєстровано природний приріст населення відповідно 54 і 978 осіб. Рівень природного скорочення мав значні відмінності у районах області. Цей показник коливався від 1,3 особи на 1000 наявного населення в Кременецькому районі до 8,3 у Лановецькому та Підгаєцькому районах при середньообласному значенні 2,9%0.

Таблиця 1

**Складові формування приросту чисельності населення Тернопільської області
в 2009 році [2] (осіб)**

	Наявне населення на 1 січня 2009 р.	Загальний приріст	У тому числі			Наявне населення на 1 січня 2010 р.
			природний приріст	міграційний приріст	зміни внаслідок АТП	
Усього	1093332	-4467	-3248	-1219	-	1088865
Міські поселення	474055	641	873	-232	-	474696
Сільська місцевість	619277	-5108	-4121	-987	-	614169

Природне скорочення населення є результатом перевищення числа померлих над кількістю народжених. Упродовж 2009 р. в області народилося 12404 дитини, або 11,4 дитини на 1000 наявного населення, а померло 15652 особи, або 14,4 %0. Природний рух населення в 2009 р. був характерний зниженням смертності та зростанням народжуваності, а також суттєвим перевищенням числа померлих над живонародженими: на 100 померлих припадало 79 дітей, які народилися живими.

Показники народжуваності були найвищими в Кременецькому (14,6%0) та Бучацькому (14,0%0) районах, а найнижчими – в Борщівському і Монастириському (по 9,5%0), Підволочиському (9,6%0) та Бережанському (9,7%0) районах.

Реальним резервом зменшення природного скорочення населення є зниження рівня смертності. Інтенсивність смертності залежить від рівня старіння населення. У зв'язку з цим найвищий рівень смертності зареєстровано в Підгаєцькому (19,9%0) та Лановецькому (18,7%0) районах, серед населення яких спостерігається висока питома вага осіб похилого віку.

Значним резервом скорочення смертності в області слід вважати зниження рівня смертності дітей віком до 1 року, який у 2009 р. становив 7,5%0 та був найнижчий за часів незалежності України.

Міграційне скорочення населення порівняно із його природним скороченням значно менше впливає на формування загальної чисельності населення області. Упродовж останніх трьох років спостерігається поступове зниження міграційного відтоку населення.

У 2009 р. міграційне скорочення населення в області сформувалося за рахунок міжрегіональної міграції, яка мала характер еміграції: на 5726 осіб вибулих з області припадало 4500 прибулих. Найбільше міграційне скорочення сформувалося за рахунок еміграції в м. Київ (282 особи), Хмельницьку (254), Івано-Франківську (224), Чернівецьку (164) та Львівську (160 осіб) області. За межі України з області вибуло 329 осіб, а прибуло на постійне проживання з інших країн 336 осіб. Основними країнами виїзду залишаються Росія – 21,0%, Іспанія – 19,8%, США – 16,4%, Німеччина – 10,9%, Італія – 7,3%.

Зменшенні чисельності населення за рахунок міграції в 2009 р. було зареєстровано в 13 районах області та м. Тернополі. Найсуттєвіший рівень міграційного скорочення спостерігався в Монастириському (4,5 особи на 1000 наявного населення), Зборівському та Лановецькому районах (по 3,8) і м. Тернополі (3,2%0). Разом з тим, у чотирьох районах області відбувся міграційний приріст населення. Переважаючим цей показник був у Тернопільському районі (6,3 особи на 1000 наявного населення) .

Така складна демографічна ситуація призводить до зменшення чисельності населення та до збільшення кількості людей старше працездатного віку, що, свою чергу, негативно

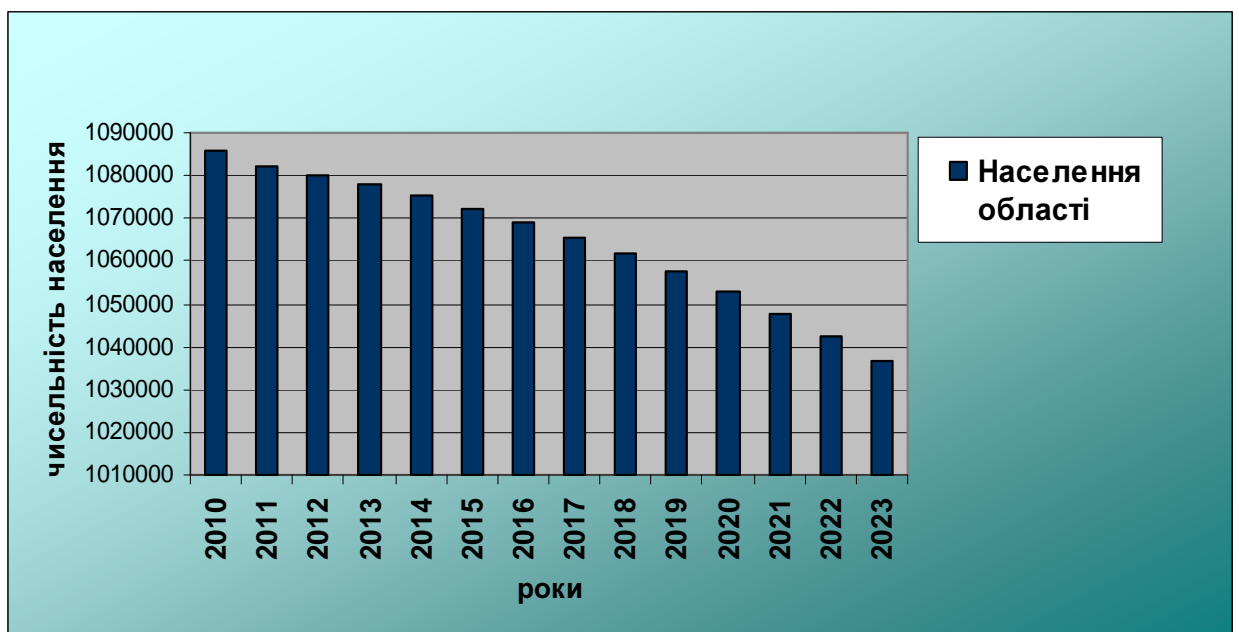
впливає на трудовий потенціал області. Частка працездатного населення в області станом на 1 січня 2010 року складала 59,2% (642554 осіб), осіб молодше працездатного віку – 17,1%, старше працездатного віку – 23,7%. Таким чином яскраво простежується негативний вплив “старіння” населення на трудовий потенціал області. Найвища частка працездатного населення в м. Тернополі (66,6%), Тернопільському (62,3%) та Чортківському (59,6%) районах.

Досліджуючи вплив демографічних процесів на формування трудових ресурсного потенціалу, варто розглянути такий показник як демографічне навантаження. Воно в 2009 році в Тернопільській області становило – 689 непрацездатних на 1000 працездатних, в т.ч. навантаження особами допрацездатного віку – 289 непрацездатних на 1000 працездатних, а навантаження особами старше працездатного віку – 400 непрацездатних на 1000 працездатних. У м. Тернополі демографічне навантаження становило 502. В розрізі районів Тернопільської області воно найбільше в Підгаєцькому районі (898), Монастириському (837) та Заліщицькому (801) районах.

Говорячи про вплив демографічних процесів на формування трудових ресурсного потенціалу Тернопільської області доцільно сказати про кризу сім’ї, яка є осередком відтворення населення. В сучасному суспільстві відбуваються процеси, які полягають у тому, що зменшується частка зареєстрованих шлюбів, зростає кількість розлучень і бездітних сімей.

Тернопільська область належить до ряду областей, де згадані процеси лише починають проявлятися. Зокрема коефіцієнт шлюбності в Тернопільській області за 2009 рік становив 7,0‰. При цьому в міських поселеннях – 8,1, а в сільській місцевості – 6,1; коефіцієнт розлучуваності становив 2,6 (3,4 в міських поселеннях, 2,1 в сільській місцевості). Найбільше розлучень припадало на сім’ї без дітей або з однією дитиною, а також сім’ї, тривалість шлюбу яких становила від 1 до 4-х років. Це негативно відбивається на процесах формування трудового потенціалу області.

Головною ознакою демографічної кризи в Україні та на Тернопільщині також, є відсутність позитивної динаміки очікуваної тривалості життя в останні 20 років. Очікувана тривалість життя в Україні при народженні тримається на рівні близько 74 років для жінок і 63 років для чоловіків. Це найнижчий показник в Європі.

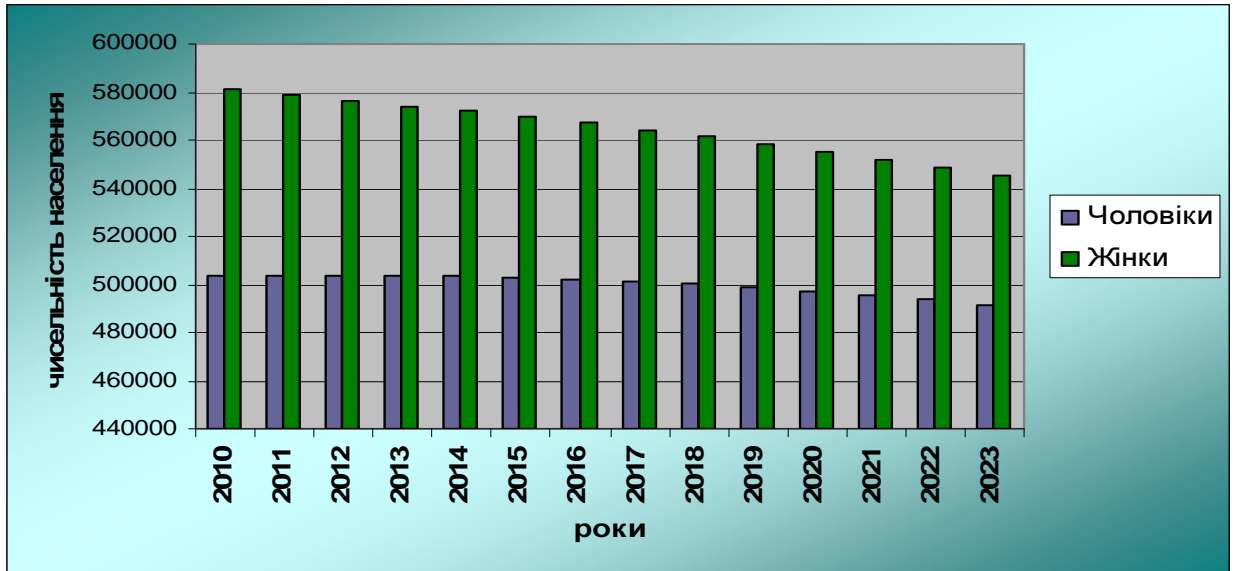
Рис. 3. Прогнозна динаміка зміни чисельності населення Тернопільської області (на основі розрахункових прогнозних даних)

Поєднання низької народжуваності із зростаючою тривалістю життя означає, що генеральною демографічною тенденцією принаймі у наступні півстоліття буде процес

старіння населення.

Аналізуючи сучасний стан розвитку демографічних процесів в Тернопільській області, доцільно виявити тенденції зміни чисельності населення в майбутньому.

Найточніші розрахунки як загальної чисельності населення, так і окремих вікових груп можна виконати методом пересування вікових груп. В Тернопільській області передбачається зниження чисельності населення з 1085614 осіб на початок 2010 р. до 1036767 осіб у 2023 р., або на 48847 осіб (4,5%) менше. При цьому чисельність жінок зменшуватиметься швидшими темпами (на 6,3%), ніж чоловіків (на 2,5%).

Рис. 4. Прогнозна динаміка зміни статеві структури населення Тернопільської області (на основі розрахункових прогнозних даних)

Народжуваність населення Тернопільської області за аналізовані роки також зазнає змін. У 2011 р. передбачається зростання народжуваності на 96 осіб (з 12404 особи в 2009 р. до 12500 осіб у 2011 році). Але з 2012 р. ця тенденція буде змінюватися в сторону погіршення цих показників. В 2023 р. народжуваність складатиме 10182 особи, що на 17,9% менше даного показника 2009 р.

Серед новонароджених за статтю за період з 2011 р. по 2023 р. переважатимуть хлопчики. В старших вікових групах ці відмінності нівелюються і мають тенденцію до переважання жінок.

Отже, з усього вищесказаного видно, що демографічна ситуація в Україні погіршується, що призведе в майбутньому до подальшого зменшення трудового потенціалу.

Такий прогноз демографічної ситуації в Тернопільській області спонукає шукати шляхи її покращення з метою збереження та розвитку трудового потенціалу регіону. Важливо забезпечити ефективну соціально-демографічну політику держави.

Стратегічна роль демографічного чинника має непересічне значення для майбутнього розвитку держави. Тому у практику державного управління необхідно запровадити принципи орієнтації розвитку країни, передусім на інтереси населення та сім'ї, на забезпечення умов їх всебічного розвитку і реалізації. Центральне місце у цьому мають відігравати:

- ✓ подолання, запобігання розвитку хронічної та успадкованої бідності на основі зростання доходів та рівня життя всього населення;
- ✓ глибоке реформування сфери праці, оскільки саме тут формуються провідні важелі репродуктивних і міграційних настанов, вітальної поведінки, здорового способу життя;
- ✓ забезпечення ефективної зайнятості, яка має стати надійною гарантією належного рівня життя не тільки для самого працюючого, а і для його утриманців.

Демографічна політика України та її регіонів в сучасних умовах повинна бути спрямована не тільки на стимулювання народжуваності, але і на зміцнення сім'ї, підвищення матеріального добробуту людей, зниження захворюваності і смертності. Проте заходи щодо управління процесами відтворення населення не дають швидких результатів.

Демографічна поведінка людей вельми консервативна, змінити її досить важко. Як правило, результати демографічної політики виявляються через багато років і навіть десятиліття. Тому стимулювання тих або інших процесів відтворення повинне відповідати довгостроковим інтересам розвитку економіки. У зв'язку з цим, доцільним є застосування таких заходів:

- зміцнення правового статусу дитинства;
- підтримка сім'ї як природного середовища життєзабезпечення дітей;
- забезпечення материнства і охорони здоров'я дітей;
- поліпшення харчування дітей;
- забезпечення виховання, освіти, розвитку дітей;
- підтримку дітей, що знаходяться в особливо важких умовах.

Велику увагу слід приділяти створенню умов для поліпшення матеріального становища сімей з дітьми, розвитку системи соціального обслуговування сім'ї, збільшенню видів послуг, що надаються сім'ї, зниженню материнської і дитячої смертності, посиленню профілактики захворювань.

Збереження та зміцнення демографічного та трудових ресурсного потенціалу України, як і Тернопільської області зокрема, подолання кризових демографічних процесів, відновлення фізичного і духовного здоров'я населення, поліпшення ситуації на ринку праці та зменшення безробіття внаслідок вжиття запропонованих заходів сприятиме посиленню національної безпеки держави в соціальній та економічній сфері.

Висновки. Результати аналізу демографічної ситуації, формування трудового потенціалу регіонів, економічних наслідків стабілізації населення на рівні депопуляції свідчать про необхідність розробки як державної, так і регіональної програми розвитку й управління відтворенням народонаселення; важливим завданням держави повинна стати активна демографічна політика.

Держава повинна активно втручатися у процеси регулювання демографічної ситуації з метою підвищення трудових ресурсного потенціалу, необхідно розробляти важелі регулювання демовідтворювальними процесами.

З цією метою необхідно здійснювати такі заходи: збільшити очікувану тривалість життя населення за рахунок поліпшення якості життя, зниження передчасної смертності, у першу чергу, в дитячому віці, серед підлітків і осіб працездатного віку; пом'якшити негативні наслідки процесу старіння; забезпечити активну міграційну політику; поліпшити репродуктивне здоров'я населення; збільшити тривалість здорового (активного) життя шляхом скорочення захворюваності, травматизму й інвалідності, орієнтація демографічної політики держави та регіону на охорону здоров'я громадян; розробка сімейної політики, спрямованої на збільшення кількості дітей у сім'ях шляхом розширення системи матеріального забезпечення вагітних жінок, а також багатодітних сімей; зниження рівня зайнятості жінок для переорієнтування частини з них на обслуговування сім'ї (державна соціальна політика); проведення демографічної експертизи сучасних економічних перетворень.

За умови подолання соціально-економічної кризи, покращення рівня життя населення, демографічна ситуація почне покращуватися за рахунок насамперед скорочення показників смертності населення. Проте сучасна демографічна криза, яку переживає держава, залишить глибокий відбиток на демографічній ситуації в майбутньому.

Вона позначиться на віковій структурі населення, на співвідношенні статей, на структурі смертності, на здоров'ї населення, й нарешті, на його розмірах, динаміці, генофонді та трудових ресурсному потенціалі. Підстав для очікування швидких, позитивних зрушень у формуванні чисельності та трудового потенціалу населення поки що немає.

Для початку позитивних змін у демографічних процесах необхідна довгострокова,

цілеспрямована соціально-демографічна політика, яка має мати на меті, насамперед зміну демографічних установок населення, і як наслідок демографічної поведінки, поведінку, спрямовану на здоровий спосіб життя.

Література

1. Гнибіденко І. Ф., Орлатий М. К. Сучасні тенденції демографічного розвитку міст України // Ринок праці та зайнятість населення. – 2010. – №1. – С. 35-40.
2. Головне управління статистики у Тернопільській області // <http://www.ternstat.tim.net.ua/>
3. Демографічна криза в Україні. Проблеми дослідження, витоки, складові, напрями протидії / За ред. В. Стешенко. – К.: Інститут економіки НАНУ, 2001. – 560 с.
4. Державний комітет статистики України // <http://ukrstat.gov.ua>
5. Лібанова Е. М., Макарова О. В., Позняк О. В., Шевчук П. Є., Шишкін В. С. Демографічні перспективи України: 2000-2075 роки // Зайнятість та ринок праці: Міжвід. наук. зб. – К.: РВПС України НАН України. – 1999. – Вип. 11. – С. 126-141.
6. Людський розвиток регіонів України: аналіз та прогноз (колективна монографія) / за ред. чл.-кор. НАНУ, д.е.н., проф. Е.М. Лібанової. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. – 328 с. – ISBN 978-966-02-4481-8.